

УДК 398(=1612): [271.2–722.53](049.3)

DOI 10.12958/2227-2844-2021-4(342)-57-69

Короткова Олена Олександрівна,

кандидат історичних наук, завідувач кафедри

соціально-гуманітарних дисциплін та методики їх викладання

Луганського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти,

м. Северодонецьк, Україна.

korotkovaolena@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-3258-072X>

ГУМОР ТА САТИРА У ВІДНОСИНАХ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ І ДУХОВЕНСТВА (ІСТОРИКО-ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АНАЛІЗ)

Ставлення українського народу до релігії і церкви зокрема у всі періоди багатовікової історії були вельми неоднозначними і багатовекторними. З одного боку народна релігійність мала вагомий вплив на всі аспекти соціального життя, а з іншого – мало місце досить критичне ставлення до релігійної догматики. Церковні інституції сприймалися народом як черговий „ворожий табір власть імущих”, що мав на меті приниження, пограбування і експлуатацію простого народу. Саме тому особливості соціального протистояння народу і духівництва мали своє відображення у народному фольклорі. Народна сатира і гумор, спрямована проти представників духівництва, завжди була логічним продовженням свідомого протистояння простого народу та правлячої еліти. Служителі культу у народному гумористичному фольклорі майже завжди наділені негативними людськими якостями – мстивістю, зажерливістю, схильністю до блуду та пияцтва, злодійкуватістю та хтивістю.

Проблематика відносин українського селянства та духівництва широко представлена у дослідженнях науковців дореволюційної, радянської та сучасної історичної науки. Наприклад, видатний дослідник народного гумористичного фольклору М. Возняк (1919), досліджуючи психічний феномен формування гумористичного напрямку народної поезії, визначає особливу схильність українського народу до пародії і висміювання молитов, колядок і церковних догматів, на відміну від російської та білоруської фольклорної традиції. За жартівливістю та живим народним гумором чітко простежується ненависне ставлення до соціальної нерівності, осуд принципів життя привілейованих верств населення за рахунок простого народу (с. 114).

Вітчизняний дослідник С. Єфремов (2001) визначав, що українці відрізняються „своїм природженим гумором, гострою й

дотепною сатирою, як великороси – „широкою душею” чи французи – ввічливістю” (с. 107). Іронія і самоіронія – це специфічна „візитівка” українського ментального світогляду, специфічний захисний елемент проти ворожості і несправедливості, зброя найвищого гатунку. Дослідник В. Буряк (1994) зазначав, що „трагічна доля України-Русі заклала в підвалини національного менталітету специфічні архетипічні коди – своєрідну психічну реакцію-захист на соціально історичні подразники негативного плану” (с. 4).

Радянський теоретик гумору А. Макарян (1967) визначав, що жорстка сатира народу є своєрідним символом народної сили і міці, показником нескореності і готовності до рішучої боротьби. Автор справедливо вважав, що насміхатися над собою та елітою може лише сильний. Саме тому еліта панічно боїться сатири і критики (с. 4). Сучасний науковець Н. Зикун (2013) підходить до вивчення народної сатири та гумору з боку жанрового розмаїття форм, прийомів і розмежовує художню та публіцистичну народну сатиру, визначає естетичні категорії комічного у народному фольклорі (с. 79).

Метою публікації є визначення головних особливостей висвітлення соціальних відносин народу та духівництва у сатирично-гумористичних народних творах.

Об'єктами спрямування народної сатири стають болісні відносини між народом та соціальними верствами населення, що уособлювали експлуататорські та відверто ворожі до селян цінності: поміщики, дворянство, військові чини, іноземні лихварі, духівництво. Особливої уваги народні митці приділяли саме висміюванню життя „небожителів”. Антиклерикальний цикл народного гумору і сатири був найпопулярнішим і найрізноманітнішим за своїм жанровим різнобарв'ям. Церква, зі всіма її обрядами, попи і служники всіх мастей і „калібрів”, чернецтво, „богомольні шахраї” і святоші – всі вони були об'єктами найжорсткішої критики. „Богобоязні святі отці”, що вчать народ „сміренію” і безгрішному життю, в якості героїв народних оповідань та анекдотів „пройшли всі кола гріховності та блуду”. Святе лицемірство церковників найбільше непокоїть простий люд, особливо трансформації парафіяльних отців, що, начебто, і недалеко відійшли від народу.

Взаємовідносини парафіяльного духовенства з паствою склалися неоднозначно. З одного боку – парафіяльний священник мав найбільшу повагу серед громади, він і „батьюшка”, і компаньйон, і лікар, і найперший захисник народних інтересів. І тут багато що залежало від особистих рис парафіяльного священника, його вміння налагодити контакт із парафіянами. Дійсно, було багато духовників істинних, відданих своїй справі, справжніх подвижників. Але, на жаль, вони склали абсолютну меншість серед духовної пастви. Більшість представників парафіяльного духівництва не відповідала запитам

простого народу і не користувалася авторитетом у громаді, оскільки намагалися прислужитися еліті, погано виконували свої прямі обов'язки служіння, нехтували народною довірою та вели неприйнятний спосіб життя. Відомий дослідник В. Дякін (1996) вважав, що авторитет духівництва на початку ХІХ ст. наближався до „історичного мінімуму”. Якщо в селах народ посміювався, але все ж виказував повагу до попа чи диякона, то в містах „на відносинах між духовенством і парафіянами позначалася зростаюча байдужість значної частини населення до саме релігії” (с. 128). У селах головним чинником погіршення відносин між кліром та селянством виступала і неврегульована економічна залежність. Сільський парох селянами сприймався не як наставник і захисник, а як ще один „кровопивця”, що ссе народні гроші та жирує на народні харчі.

Жанрове сатиричне розмаїття народного фольклору представлене народними піснями, казками, оповіданнями, байками, пародійними творами тощо. Серед сатиричних жанрів антиклерикального спрямування особливою популярністю в народі мав анекдот – невеличке оповідання гостро гумористичного характеру. „Саме в анекдотах виявляються багаті засоби української сміхової культури, невичерпного гумору. Вони відгукувалися на насущні потреби буття, як суспільного, так і побутового. В цьому легко переконатися на прикладах сьогодення, різні явища якого знаходять негайний відгук в анекдотах. Вони не тільки гумористично трактують, висміюють ті чи інші прояви дійсності, представників різних верств суспільства, а й не раз сатирично викривають істотні пороки, засуджують демагогів, брехунів, п'яниць, ледарів”, – вважає дослідниця В. Скіданова (2005, с. 114) Специфіка іронічного і досить демократичного ставлення українців до Бога та сакрального – продукт багатовікових народних умовиводів. Для українця Бог – це не страшний умовний „караючий меч”, але людина зі своїми вадами та позитивними якостями. Наприклад, у збірці „Українська народна сатира і гумор” (1940) представлені дійсно шедеври народного анекдоту, що красномовно характеризують ставлення народу до духовенства і церкви загалом. У анекдоті „Про Бога” онук запитав діда:

–Діду, який бог?

–З сивою бородою, буває лисий, а більш з чуприною, і кашляє він, бо старий дуже!

Онук зрадів:

–О! Я його сьогодні бачив. Ходив по городу й огірки молоденькі крав!

–То не він!

–Він, діду... Точнісінько такий, як ви сказали, ще й кашляє. Певно вмирати збирається! (*Українська народна*, 1940, с. 111).

Гуманізація образу Бога створила підґрунтя для такого ж демократичного ставлення і до служників Бога. Улюблений образ народних анекдотів – дурний, жадібний та лінивий піп, що уособлював всі людські негативні риси. Наприклад у анекдоті „Поважна причина” досить зухвало зображується дійсне ставлення до церкви та „батюшки”, що зроблені з коров’ячих кізків: „Де піп селом, а діти назбирали кізків і будують церкву. Уже збудували капличку, огорожу і думають розходитись, а батюшка зупинився і питає:

–Що ви, дітки, будете?

–Церкву, батюшка.

–А чого ж ви попа не зробили?

–На попа кізків не хватило” (Там само, с. 113).

Відсутність страху, беззаперечної поваги до релігійних засад та церковних догматів простежується і у ставленні до, начебто, безумовних і фундаментальних християнських цінностей. Народні митці у творі „Всюди добре мати приятеля” саркастично іронізують навіть над бісовщиною: „Прийшла баба до церкви, поклонилася перед образом святого Михайла та й ліпить одну свічку Михайлові, а другу чортові. Але її сусідка дивиться на тоту роботу, дивиться та й каже:

– А ви нащо, кумо, ліпите свічку і тому дідьку, щез би він?

– Та то, кумцю, добре всюди мати приятеля: хто знає, що нас чекає на тому світі, а забезпечитися треба!” (Там само, с. 114).

Образ попа-злодюжки, мабуть, найпопулярніший в анекдотичних сюжетах: „Один піп заліз у церкву, накрив багато церковного золота. Щоб ніхто його не забрав, поклав у плащаницю, а зверху написав: „Здесь хранятся телеса божие”. А псаломщик помітив всю цю процедуру, вночі все забрав собі і написав: „Немає тут телес! Христос воскрес!” (Там само).

Головними творцями та поширювачами гумористичної поезії та прози були так звані „веселуни” – розважальники і скоморохи, про яких нам відомо навіть з давніх літописів. Вони користувалися в народі безумовним авторитетом. „Як плясці або гудці, або хто інший закличе на ігрище або на яке зборище ідолське, то всі туди біжать, радуючись” (Скіданова, 2005, с. 115).

Складно уявити більш непримиренну боротьбу ніж протистояння православного духовництва та народних веселунів та скоморохів. Антиклерикальні настрої у творчості народних гумористів простежуються досить відверто: попи, монахи, дячки – головні персонажі для висміювання. Українські потішники співали: „Задурили ми попа, як доброго холопа, дали йому п'ятак мідний, а він думав, що рубель срібний”. Або, наприклад: „Фома поп дуже глуп, той гріха не знає, а людей не питає, на пропой гроші взяв, а у службі нічого не радить” (*Православная церковь*, 1986, с. 27). Може скластися враження, що веселуни були масово богохульцями та невірними. Але ж ні, у

своїй більшості, зовсім навпаки, вони були людьми релігійними і духовно чемними. У цьому випадку маємо розрізняти релігійність суб'єктивну та критичне ставлення саме до священнослужителів, справи яких нерідко розходилися з „євангельським словом” (Там само, с. 28).

Найперше висміюванню підлягав побут та соціальна поведінка парафіяльного священства та його абсолютна байдужість до справ віри і служіння. Сатиричні типи монахів – п'яниць, розбишак та хабарників є типовою у сюжетах народної творчості. У народному пародійному фольклорі висміювалася „солодке, безхмарне життя” духовників, що простому люду „веліли часто до церкви ходити”, а самі „богомольці” „коло бочки з пивом без порток сидять” та розмірковують, „як то б дзвони відв'язати та на вино виміняти, щоб се спати не заважали” (Там само).

Сатира та гумор на духівництво також було візитівкою вертепників, які не пропускали нагоди зробити з попа посміховисько. Майже завжди попа зображували з „великим брюхом”, з повними кишнями грошей, п'яного, злодійкуватого, що „за бабами волочиться”. Окрім того, у мистецьких витворах народних веселунів часто зустрічається висміювання й такого „пороку” духівників як схильність до крадіжок та презирство до виконання Божих заповідей. В народі казали: „церква близько та ходить до неї слизько”, обумовлюючи небажання духівництва навіть виконувати свої службові обов'язки. Мистецтво народних веселунів та скоморохів стало прямим антиподом релігійній догматиці та аскетизму, тому непримиренна боротьба церкви проти них не припинялася століттями. Народні веселуни стали загрозою, бо виступали проти головних церковних догматів про „царство небесне” та „страх перед Богом”, вони уособлювали народний протест проти соціальної нерівності, експлуатації та відвертого грабунку народу церквою. В догматиці церкви народні скоморохи та веселуни ототожнювалися з гріхопадінням та бісовщиною. Недарма біси та диявол, спокушаючи праведників до гріха, зображувалися з атрибутами народних музикантів та веселунів – бубнами, гудками та домрами. Навіть у видатному творі середньовічної літератури „Повість минулих літ” є розповідь про монаха Ісакію, до якого нечиста сила явилася у вигляді двох прекрасних веселих юнаків, що „почали грати у бубни та флейти” та „заграли” бідного монаха навіть не до смерті, наругавшись над ним. У народному світосприйнятті гріховність не ототожнювалася з веселощами і конкурентну боротьбу „за слухача та глядача” завжди вигравали народні ігрища та забави, а не церква.

Більшість християнських догматиків вважали комічне у народній культурі проявом „бісівського начала”, антиподом священного. Особливою популярністю у трактуванні негативного ставлення до народного гумору та сатири мали думки одного з відоміших „класиків” церковної догматики Іоанна Златоуста. Його

найвідоміші проповіді наповнені емоційною критикою „аморальності розважальних видовищ”: сміх послаблює узи цнотливості та доброчесності, не споминає про страх Божий, не боїться „геєни вогненної”; сміх – це путівник блуду, а сміхотворчість – привід до презирства (*Православная церковь*, 1986, с. 42). Діячі православ'я звинувачували веселунів у належності до язичницьких культів, співробітництві з дияволом. Але всілякі спроби протягом століть викоренити народну гумористичну творчість, зрозуміло, не призвели до вагомих успіхів. Сміхова культура була демократичною, уособлювала прояви свободи та гідності приниженого та закріпаченого населення. Це був „світ навпаки”, перевернута соціальна реальність, де біднота стає елітою, панує воля та добробут.

У XVIII–XIX ст. поширення набуває соціальна народна сатира, спрямована проти застарілих архаїчних традицій у соціальних відносинах. Сатиричні твори поширювалися у формі рукописів та усних переказів і були заборонені до друку. Шедеврами сатиричних творів анонімно походження можна вважати віршований твір „Плач київських ченців”, що вперше побачив світ у журналі „Русская старина” 1881 р. Народний автор гострою сатирою висміює „складне” становище чернецтва та духівництва внаслідок секуляризації монастирських земель за наказом імператриці Катерини II. Вірш „Плач київських ченців” відтворює настрої монахів Києво-Печерської лаври внаслідок проголошення імператорського наказу. Ченці вкрай стурбовані, що тепер вони не зможуть жити повноцінним життям: вживати свіженьку осетрину („Без напитков і матерії можна б пробути! / Как же нам осетрину свіжу позабути? /Лучше почитаю во гробі лежати, / Нежелі тараню я буду вживати!”), пити горілку („Но то біда, что ні водки, ні сивухи не буде!/Я без кушанья жити превозмогу, / Но без водки жити і дня не могу!”) (*Плач киевских*, 1881, с. 438–439), користуватися селянськими землями та накопичувати багатства.

Ченці просто не в змозі зрозуміти, як це їм самим тепер потрібно читати псалтирі, бо вони вже й забули коли востаннє читали („О других же книгах говорить не смію, / Бо я їх читать вовсе не умію!”). Бідкаються, бідолашні, як же їм тепер жити, коли самим прийдеться й грубу палити, дрова купувати, їсти собі варити, бо весь народ тепер від них відходить („Когда отберуться от нас всіі люде? / Ні дров, ні води нікому будет доставить, / [...] / Кто ж натопить нам груби? / І кто почистить каменні труби?”). А соборний писар Андріян більш за все шкодує про втрату жіночої ласки, бо мав він по дві дівки кожної суботи, а тепер єдине залишається – швиденько оженитися („Імілі каждый із нас по дві портомойки – / Одну для суботи, другу для неділі, / І носили ми всегда рубашки білі! / [...] / Потому-то і наша жизнь була нам приятна! / Я, оженясь, чадами веселиться буду, / І монашескую жизнь вовсе позабуду!”) (Там само, с. 438, 440, 442).

У підсумку твору, що має назву „Прибавок к плачу київських ченців”, автор із сарказмом і задоволенням звертається до бідолашних монахів: „А то знайте, чеснії отці-монахи, / Что без прибавки к старому скоро не станеть у вас і рубахи. / Ах, как ви нині кажеться мні печальні і смущенні / [...] / Ах, как жалко всякому розставаться із сокровищем обильним, / Которое собрано домагательством обидним!” (Там само, с. 443).

Показовим з боку жорсткої народної сатири до духівництва є і „Вірш про отця Негребецького”, що належить до гумористично-сатиричних творів кінця XVIII ст. Вперше опублікував його визнаний класик сатири І. Франко у „Записках наукового товариства імені Шевченка” за 1905 р. Головний герой твору – „святий отець” – пройдисвіт, що видурив у громади грошенят на „народні привілеї”, прогуляв та пропив їх за два тижні та видумав цілу геройську сагу про те, як він дійшов до Раю, поспілкувався зі Всевишнім та, навіть, воював з армією чортів і всілякої нечистої сили заради народного добробуту („Чорти з люципером збираються, / І вже в небо впираються! / І я до свого пірвався костура, / Гонив за чортом, не бачив, де дзюра”). Повернувся отець Негребецький без копійки і побрехенками намагався видурити ще грошеняток, бо ті „залишилися у Бога на столі” („А привілеї при такій недолі / Там ся у бога остали на столі / Шкода, панове громада, того опустити, / Іще би треба до неба раз піти; / Якби-сьте іще ми сто злотих дали, / То би на тую дорогу ми стали..”) (Франко, 1905, с. 11).

Сміх підіймає того, хто сміється, над об’єктом сміху. Окрім того, він викриває недоліки та сильні боки людської особистості. Здорова іронія та самоіронія завжди була притаманна українському народові. Вміння усвідомлювати свої недоліки та намагатися створити справжні людські цінності – це невід’ємна риса життєздатності будь-якого народу. Для українців іронічна самокритика стала формою специфічного інструментарію самоідентифікації та психологічного захисту.

Сатирична та гумористична тематика усної та письмової народної творчості нашого народу відзначається гостротою сюжетів, широким тематичним спрямуванням. У часи національно-культурного відродження другої половини XIX ст. більшість літературних та етнографічних видань масово почали друк народних сатиричних творів. Не було жодного фольклористичного видання, яке б при нагоді не зверталось до народної гумористичної прози та поезії. Поширення громадських рухів народництва та хлопоманства призвело до поширення інтересу до народної сатиричної творчості серед української інтелігенції. Народні твори друкують у багатотомному виданні П. Чубинського „Труды этнографическо-статистической экспедиции”, другий том якого присвячений народним казкам та анекдотам. У 1896 р.

видатний етнограф М. Дікар'юв видав збірник народної гумористичної поезії „Чорноморські народні казки та анекдоти”, та, навіть, філолог Б. Гринченко у своєму збірнику „Етнографические материалы” надзвичайну увагу приділяв популяризації народних сатиричних творів. Більшість періодичних видань („Киевская старина”, „Зоря”, „Хлібороб”, „Зоря Галицька” тощо) останню шпальту завжди виділяли для друку народних гуморесок, анекдотів, байок.

Визнаним і неперевершеним генієм сатири по праву можна вважати Т. Шевченка, який став першим політичним сатириком у новій українській літературі. Його жорстка та оголена сатира на політичну та соціально-економічну тематику і до сьогодні є мега актуальною. Сьогодні Т. Шевченко абсолютно заслужено вважається одним з наймасштабніших „сатиричних гігантів”. Але ми поділяємо думки дослідника Ю. Івакіна (1959), який вважав однією з основних особливостей шевченкової сатири те, що вона майже не представлена в чистому вигляді, завжди дуже вагомим є так званий „наслідувальний”, або „позасатиричний” елемент (с. 239). Після повернення із заслання у творчості Т. Шевченка з’явився специфічний літературно-сатиричний напрямок – „подражання”. Вперше з’являються „подражання” Старозавітним пророкам як зразки громадянської лірики суспільного ладу майбутнього. Дослідник Д. Степовик (2013) вважає, що „поет часто звертався і до Старого, і до Нового Заповітів, але жанр „подражаній”, тобто, наслідувань, утверджував в українській літературі на основі „Старого Заповіту”, сюжети якого краще надавалися до актуалізації сучасного йому життя: там царі – і тут царі; там гнали пророків за правду – те саме робив офіційний Петербург із людьми, не згідними з офіційною тріадою самодержавства, православ’я, народності (єдиної російської); там було рабство – і тут різновид рабства – самодержавство” (с. 242). Дослідниця О. Харчук (2006) зауважує: „У „Подражанні 11 псалму” ідею тексту прототипу, що Бог захищає побожних, трансформовано у думку про те, що поет захищає „рабів німих”, тобто, говорить за поневолених, які мовчать: „Воскресну нині! Ради їх, / Людей закованих моїх, / Убогих, нищих... Возвеличу / Малих отих рабов німих! / Я на сторожі коло їх / Поставлю слово”. Таким чином біблійний образ „мовчання землі” Шевченко перетворює на мотив „мовчання поневолених” (с. 51). Дійсно, сатира Шевченка має найвищий гатунок і як співець народної свободи він наслідував народні традиції сатири та гумору, висміюючи не православні цінності, а догматику служників церкви, чітко відмежовуючи віру від церковної інституції.

Отже, жорстка іронія, гумор і сатира дійсно були і є визначними національними рисами народної культури. Відверто глузливе ставлення до представників церковного кліру мало чітке підґрунтя. Поступово духовенство ставало уособленням ворожих для народу світоглядних

цінностей. Авторитет церкви і кліру стрімко падав. Особливо у період кардинальних соціально-економічних змін і капіталізації суспільних відносин XIX – поч. XX ст. І, чесно кажучи, справедливий народний протест не був безпідставним. Представники церкви виказували до народу відверте презирство, поступово стаючи знаряддям провладної пропаганди і жорсткої експлуаторської політики держави. Народний гумор та сатира стали своєрідною гострою зброєю у боротьбі з несправедливістю та насиллям.

Список використаної літератури

1. Буряк В. Український гумор та сатира як психологічно-художня домінанта образної свідомості (на матеріалі усної та писемної словесності XIV–XVIII ст.). *Сатира і гумор в українській літературній традиції: матеріали Всеукраїнської наукової конференції (Чернівці, 11–12 травня 1994 р.)*. Чернівці, 1994. С. 4–7. **2. Дякин В.** Церковь и государство в период третьей юнкерской монархии. *Новый часовой*. 1996. № 4. С. 126–130. **3. Івакін Ю.** Сатира Шевченка. К. : Видавництво АН РСР, 1959. 336 с. **4. Єфремов С.** Відгуки з життя та письменства. К. : Дослідницький центр історії української преси, 2001. 448 с. **5. Харчук Р.** Проблема прототипу у творчості Т. Шевченка. *Дивослово*. 2006. № 3. С. 49–54. **6. Макарян А.** О сатире. М. : Советский писатель, 1967. 276 с. **7. Православная церковь и скоморошество** / А. Г. Баканурский. М. : Знание, 1986. 64 с. **8. Плач киевских монахов.** *Русская старина*. 1881. Т. 32. Вып. 10. С. 435–444. **9. Скіданова В.** Гумор у фольклорній творчості українського народу. *Збірник наукових праць з філософії та філології*. 2005. № 7. С. 111–118. **10. Степовик Д.** Наслідуючи Христа: віруючий у Бога Тарас Шевченко. К. : Видавництво імені Олени Теліги, 2013. 480 с. **11. Українська народна сатира і гумор** / ред. і прим. М. В. Нагорного. К. : Вид-во Акад. наук УРСР, 1940. 340 с. **12. Возняк М.** Початки української комедії (1619–1819). Л. : Вид. „Всесвіт. б-ки”, 1919. 251 с. **13. Франко І.** Вірша про отця Негребецького. *Записки товариства імені Шевченка*. 1905. Т. 65. С. 4–15. **14. Зикун Н.** Українська сатирична публіцистика: загальне поняття та джерела становлення. *Соціальні комунікації*. 2013. № 2 (14). С. 77–81.

References

1. Buriak, V. (1994). Ukrainskyi humor ta satyra yak psykholohichno-khudozhnia dominanta obraznoi svidomosti (na materialii usnoi ta pysemnoi slovesnosti XIV–XVIII st.). [Ukrainian humor and satire as a psychological and artistic dominant of figurative consciousness (on materials of usnoi and writing literature of the XIV–XVIII centuries)]. *Satyra i humor v ukrainskii literaturnii tradytsii – Satire and humor in the Ukrainian literary tradition*. (pp. 4–7). Chernivtsi [in Ukrainian]. **2. Dyakin, B.** (1996). *Cerkov' i gosudarstvo v period tret'eiyun'skoj monarhii* [Church and state

during the Third June monarchy]. *Novyj chasovoj – New Sentry*, 4, 126-130 [in Russian]. **3. Ivakin, Yu.** (1959). Satyra Shevchenka [Satire of Shevchenko]. K.: Vydavnytstvo AN RSR [in Ukrainian]. **4. Yefremov, S.** (2001). Vidhuky z zhyttia ta pysmenstva [Reviews from life and writing]. Kyiv: Doslidnytskyi tsentr istorii ukrainskoi presy [in Ukrainian]. **5. Kharchuk, R.** (2006). Problema prototypu u tvorchosti T. Shevchenka [The problem of the prototype in the work of Taras Shevchenko]. *Divoslovo – Divoslovo*, 3, 49-54 [in Ukrainian]. **6. Makaryan, A.** (1967). O satire [About satire]. M.: Sovetskij pisatel' [in Russian]. **7. Bakanurskij, A. G.** (Eds.). (1986). Pravoslavnaya cerkov' i skomoroshestvo [The Orthodox Church and nonsense]. M.: Znanie [in Russian]. **8. Plach** kievskih monahov [Weeping of Kiev monks]. (1881). *Russkaya starina – Russian antiquity*, 32, 10, 435-444 [in Russian]. **9. Skidanova, V.** (2005). Humor u folklornii tvorchosti ukrainskoho narodu [Humor in the folklore of the Ukrainian people]. *Zbirnyk naukovykh prats z filosofii ta filolohii – Collection of scientific works on philosophy and philology*, 7, 111-118 [in Ukrainian]. **10. Stepovyk, D.** (2013). Nasliduiuchy Khrysta: viruiuchy u Boha Taras Shevchenko [Following Christ: Taras Shevchenko, a believer in God]. Kyiv: Vydavnytstvo imeni Oleny Telihy [in Ukrainian]. **11. Nagorny M. V.** (Eds.). (1940). Ukrainska narodna satyra i humor [Ukrainian folk satire and humor]. Kyiv: Vyd-vo Akad. nauk URSS [in Ukrainian]. **12. Vozniak, M.** (1919). Pochatky ukrainskoi komedii [The beginnings of Ukrainian comedy]. Lviv: Vyd. „Vsesvit. b-ky” [in Ukrainian]. **13. Franko I.** (1905). Virsha pro ottsia Nehrebetskoho [A poem about Father Negrebetsky]. *Zapysky tovarystva imeni Shevchenka – Notes of the Shevchenko Society*, 65, 4-15 [in Ukrainian]. **14. Zykun, N.** (2013). Ukrainska satyrychna publitsystyka: zahalne poniattia ta dzherela stanovlennia [Ukrainian satirical journalism: general concept and sources of formation]. *Sotsialni komunikatsii – Social communications*, 2 (14), 77-81 [in Ukrainian].

Короткова О. О. Гумор та сатира у відносинах українського народу і духовенства (історико-джерелознавчий аналіз)

Принципові розбіжності у ціннісних категоріях українського народу і духівництва мають багатомісячну складну історію. Специфічне ставлення народу до представників елітної клерикальної касти суспільства у різні історичні періоди мало багато протиріч. Здавна українці глибоко шанували традиційні релігійні культу, але з відкритим глузуванням і недовірою ставилися саме до служників церкви та кліру. Духівництво у часи наростання антифеодальних народних настроїв ставало у народній свідомості безумовним прикладом негативної соціальної поведінки та уособленням жорсткої державної експлуататорської політики. Народний протест проявлявся у сатирично-гумористичному фольклорі – казках, байках, оповіданнях, пародіях, анекдотах. Представники духовенства поставали у народних творах у

вигляді зажерливих попів, схильних до пиятики та дебошу, дячків, що проводили робочий та вільний час у корчмі чи за гральним столом. Народні митці гостро висміювали неосвіченість священників та небажання виконувати свої прямі обов'язки. Проблематика відносин духівництва і селянства та висвітлення її у народному фольклорі широко представлена у прадавніх літописах, оповіданнях, наукових, етнографічних публікаціях видатних дослідників та представників літературної еліти. У ХІХ – поч. ХХ ст. більшість періодичних видань приділяло багато уваги публікації народних байок, анекдотів, віршованих оповідань. Наприклад, видатними шедеврами народного гумору стали „Плач київських ченців”, що вперше був опублікований у 1881 р. в журналі „Русская старина” та „Вірш про отця Негребецького”, який побачив світ у „Записках наукового товариства імені Шевченка” у 1905 р. Народні сатирично-гумористичні твори друкувалися у багатотомниках П. Чубинського, етнографічних збірках М. Дікарьова, збірках видатного філолога Б. Гринченка, фундаментальних творах М. Грушевського, І. Франка тощо. Великий пласт народного антиклерикального гумору зберігся у вигляді народних анекдотів, героями яких виступали недолугі священники та неосвічена паства. Народні гульбища, вистави „веселунів” і скоморохів сприймалися духовенством як прояви бісовщини. Вони порушували священні церковні догмати, а тому підлягали знищенню. Але спроби викоренити сатирично-гумористичну народну традицію призводили до абсолютно протилежних результатів – сміх став для народу гострою зброєю, здатною протистояти гніту та насильству.

Ключові слова: гумор, сатира, церква, народна культура, духівництво, священник, селянство.

Короткова Е. А. Юмор и сатира во взаимоотношениях украинского народа и духовенства (историко-источниковедческий анализ)

Принципиальные различия в ценностных категориях украинского народа и духовенства имеют многовековую сложную историю. Специфическое отношение народа к представителям элитной клерикальной касты общества в разные исторические периоды имело много противоречий. Издавна украинцы глубоко уважали традиционные религиозные культы, но с неприкрытой насмешкой и недоверием относились именно к служителям церкви и клира. Духовенство во времена нарастания антифеодальных народных настроений становилось в народном сознании безусловным примером негативного социального поведения и олицетворением жесткой государственной эксплуататорской политики. Народный протест проявлялся в сатирическо-юмористическом фольклоре – сказках, баснях, рассказах, пародиях, анекдотах. Представители духовенства изображались в этот

произведениях в виде алчных попов, склонных к пьянству и дебошу, дьячков, проводивших рабочее и свободное время в корчме и за игровым столом. Народные авторы остро высмеивали невежество священников и нежелание выполнять свои прямые обязанности. Проблематика отношений духовенства и крестьянства отображалась в древних летописях, рассказах, научных и этнографических публикациях выдающихся исследователей и представителей литературной элиты. В XIX – нач. XX в. большинство периодических изданий уделяли много внимания публикации народных баек, анекдотов, стихотворений. Например, выдающимися шедеврами народного юмора стали народные произведения „Плач киевских монахов”, который был впервые опубликован в 1881 г. в журнале „Русская старина”, и „Стихотворение об отце Негребецком”, вышедшее в печать в „Записках товарищества имени Т. Шевченко” в 1905 г. Народные сатирическо-юмористические произведения печатались в многотомниках П. Чубинского, этнографических сборниках М. Дикарева, сборниках выдающегося филолога Б. Гринченко. Народные гуляния, спектакли „веселунов” и скоморохов воспринимались священниками как проявления бесовщины. Они нарушали священные церковные догматы, а потому подлежали уничтожению. Но попытки ликвидировать сатирическо-юмористическую народную традицию приводили к совершенно противоположным результатам – смех стал для народа острым оружием, способным противостоять гнету и насилию.

Ключевые слова: юмор, сатира, церковь, народная культура, духовенство, священник, крестьянство.

Korotkova O. O. Humor and satire in the relationship between the Ukrainian people and the clergy (historical and source analysis)

Fundamental differences in the value categories of the Ukrainian people and the clergy have a long history. The specific attitude of the people to the representatives of the elite clerical caste of society in different historical periods had many contradictions. Ukrainians have deep respect for traditional religious cults for a long time, but openly mocked and distrusted church and clergy. At a time of growing anti-feudal popular sentiments, the clergy became an unconditional example of negative social behavior and the embodiment of a rigid state exploitative policy in the people's consciousness. Popular protest manifested itself in satirical and humorous folklore – fairy tales, fables, stories, parodies, jokes. Representatives of the clergy appeared in folklore in the form of greedy priests, prone to drunkenness and brawls, deacons who spent working and free time in the inn and at the gaming table. Folk artists sharply ridiculed the ignorance of priests and their unwillingness to perform their direct duties. The problems of the relationship between the clergy and the peasantry and its coverage in folklore were covered in ancient chronicles, stories, scientific and ethnographic publications of prominent

researchers and representatives of the literary elite. In the XIX – early XX century most periodicals paid much attention to the publication of folk tales, jokes, poetic stories. For example, outstanding masterpieces of folk humor were „The Lamentation of the Kiev Monks”, which was first published in 1881 in the magazine „Russian Antiquity” and „Poem about Father Negrebetsky”, which was published in the „Notes of the NTSh” in 1905. humorous works are published in multi-volume books by P. Chubynsky, ethnographic collections by M. Dikaryov, collections by the outstanding philologist B. Hrynchenko, „Notes of NTSh” edited by I. Franko, etc. A large layer of folk anti-clerical humor was preserved in the form of folk jokes, the heroes of which were clumsy priests and uneducated flocks. Folk playgrounds and performances of „merrymakers” and buffoons were perceived by the priesthood as manifestations of demons. They violated the sacred dogmas of the church, and therefore were subject to destruction. But attempts to destroy the satirical and humorous folk tradition led to completely opposite results – laughter became a sharp weapon for the people, able to resist oppression and violence.

Keywords: humor, satire, church, folk culture, clergy, priest, peasantry.

Стаття надійшла до редакції 09.04.2021 р.

Прийнято до друку 13.05.2021 р.

Рецензент – д. і. н., проф. Набока О. В.